

איסורם של תולעי האנסיקיס

הרב שניאור זלמן רווח

מבוא:

תופעת התולעים בדגים איננה חידוש של הדור האחרון. היא כבר הוזכרה בתלמוד, בראשונים, ונפסקה להלכה ברמב"ם. השולחן ערוך ואחרונים נוספים אף היטיבו לתאר את סוגי התולעים השונים. אומנם בשאלה אימתי התולעים אסורות ואימתי לא נחלקו רבותינו הראשונים, ולהלן אסכם את דעות הראשונים והאחרונים בתמצית ממש, והרוצה להאריך ולעיין בסוגיה זו, יראה מה שכתבתי באריכות בתשובותי הרבות שנתפרסמו בספר תולעת שני ח"ב, ובמאמרים השונים שפרסמתי בגיליונות השונים של 'תנובות שדה' ובקונטרס 'תולעים בדגים' שפורסם בשו"ת שש משזר ח"א. במאמר זה אפרט בקצרה (לבקשת המפרסמים) מדוע אסורה תולעת האניסאקיס מדין תורה הגם שנמצאת בתוך בשר הדגים.

א. סקירה מקצועית מתומצתת:

תולעים וטפילים בדגים מצויים הן בים הפתוח הן בברכות, אגמים ונחלים. הם נמצאים על עור הדג, במעי הדג ובבשר הדג. התולעים הנמצאות על עור הדג מקורן מבחויך ואסורות כדן שרץ המים. גם תולעים שבמעי הדג, על דופנות בטן הדג או על שאר איבריו הפנימיים, אף הן מקורן מבחויך ואסורות מן התורה. אולם תולעים שבבשר הדגים אשר נוצרו בו – נחלקו הראשונים אם הן מותרות או אסורות.

בשולחן ערוך פסק שתולעים אלו מותרות, והטעם הוא שהן גדלו בבשר הדג ולא פירשו.

בעולם הדגים אנו מכירים טפילים רבים בבשר הדגים והם מצויים לרוב בדגי הים, בהם הטפילים הנראים כעין גרגרי אורז המצויים בדגי ים רבים ואלה המצויים בדגי סול מכל הימות שבעולם, למשל בדגי הבקלה מארגנטינה, בדגי פולוק מאלסקה, בדגי טונה מכל מדינות העולם ועוד. לימדונו חז"ל שטעם הדין להיתר הוא שתולעים אלו נוצרות בדג ולא באות מבחויך, וכיוון שהן לא שרצו במים, אין עליהן דין של 'שרץ המים'. ואכן תולעים אלו מצויות רק בבשר הדג ולא במעי הדגים. מאידך גיסא, תולעי האניסאקיס מצויות לרוב במעי הדגים וגם בבשר הדג, וידוע ומפורסם אצל המומחים מחזור החיים שלהן: הביצה שוהה בקרקעית הים במשך כשבועיים עד שלב התפתחות הזחל. לאחר שהזחל שוהה במים, הוא נבלע ע"י דג קטן, וזה נבלע בהמשך ע"י דג גדול (והדג הקטן מתעכל במעי הדג, והתולעת נשארית לחיות במעי הדג הגדול). בשלב הבא נבלע הדג הגדול ע"י חיות ים, הדג מתעכל בבטנה, והתולעת ממשיכה לגדול עד שהיא מגיעה לבגרות מושלמת

ומטילה ביצים שנפלטות אל הים הפתוח יחד עם היציאות של החיות, ושוב הכול חוזר חלילה. יוצא שתולעים אלו שרצו בוודאות במים קודם כניסתן אל הדג, כך שדין כדין 'שרץ המים'. נוסף על כך, נגיעותם הרבה של הדגים בתולעי האניסאקיס ניכרת לעין כול כאשר הם בים הפתוח, גם לאלה שאינם מומחים, אך כאשר הדגים בבכרות ובכלובים בים הם נקיים לחלוטין (וכאמור משום שאין חיות ים ששוחות עם הדגים). זאת ועוד, תולעים אלו, הקיימות במעי הדג, על פי רוב אינן נכנסות לבשר הדג אלא לאחר מיתתו. כך הוא בטבע שברא הקב"ה בעולמו, שכל בעל חי מתנגד בעודו בחיים לכניסת בעל חי אחר אל בשרו. חיזוק לכך אנו מוצאים בדגים שמקפויים אותם עם המעיים שלהם, כגון דגי ההרינג והבקלה מארגנטינה, שבהם יש תולעי אניסאקיס לרוב במעיים, אולם הם נקיים לחלוטין בבשר. לעומתם דגים שקודם ההקפאה מוציאים מהם את בני המעיים, אזי תולעי האניסאקיס הנשארות בדופנות הבטן חודרות אל הבשר, ולכן מוצאים תולעים אלו גם בדופנות הבטן של דגים אלו וגם בבשר הדג, ולעיתים כשהן חציין בפנים וחציין בחוץ. תופעה זו מצויה בכמה מדגי הים, ובפרט באלו שמקורם מאלסקה, ארה"ב ורוסיה ושמעובדים בסין. מבין הדגים המצויים ברשתות השיווק, נציין את הימצאותה של התופעה בדגים הבאים: דגי סול (המיובאים מסין), פלאונדר, קוד, סלמון (מהים הפתוח, המגיעים מארה"ב, קנדה וסין – להבדיל מדגי סלמון המגיעים מנורבגיה ודגי צ'ילי שמגודלים בכלובים ונקיים מתולעי אניסאקיס), אלסקה פולוק (המיובא מסין) ובקלה מרלוזה (המיובא מסין ומגיע מאלסקה ללא בני מעיים לעיבוד בסין – להבדיל מבקלה מרלוזה מארגנטינה או מדרא"פ המגיע לתעשיית הפילה עם בני המעיים ונמצא נקי בתוך הבשר מתולעי אניסאקיס).

ב. מקורות הדין וההלכה:

1. דעת רבנו הרמב"ם וסיעתו לאסור גם תולעים שבבשר הדג:

כתב הרמב"ם¹:

"תולעת הנמצאת במעי הדגים ובמוח שבראש הבהמה והנמצאת בבשר אסורה. אבל דג מליח שהתליע הרי התולעת שבו מותרת, שהן כפירות שהתליעו אחר שנעקרו מן הארץ..."

הנה מחד גיסא בתחילת דבריו כתב הרמב"ם לאסור את התולעים שבמעי הדגים, אך מאידך גיסא בהמשך בצד ההיתר כתב רק לגבי דג מליח שהתולעת שבו מותרת, ולא התיר תולעים שבבשר הדג. מבאר המגיד משנה שם שאכן ס"ל להרמב"ם שכל התולעים שנמצאות בדג כשהוא בחיים אסורות, וזווקא לאחר מיתתו מותרות, ובזה הוא חלוק

1. הל' מאכ"א פ"ב הי"ז.

מבהמה שאפילו לאחר מיתתה התולעים שבה אסורות, מכיוון שהבהמה איננה מותרת אלא לאחר שחיטה. דין זה הוא הסיק מהסוגיה בגמרא,² שכתבה:

"שהלכתא קוקאני אסירי מ"ט מינם ניים ועלי ליה באוסייה, וזכוורי שרי, ומקשה הגמרא מ"ש מדרניים שבבהמה, ומתוצת הגמרא שבהמה בשחיטה היא דמשתרייא, אבל דגים באסיפה בעלמא מישתרי והני כי קגבלן בהיתרא קא גבלן".

ודעת רש"י³ שקוקיאני אלו תולעים שבכבד ובריאיה. ודעת ר"ת⁴ בתוד"ה קוקיאני, שהיינו תולעים שבדגים. וזהו שכתב הרב המגיד, שס"ל לרבנו הרמב"ם שכל תולעים שבדגים חיים וזהו קוקיאני דאסירא. אלא שמכל מקום, אם תקשה מדוע הדגיש הרמב"ם תולעים שבמעיי הדג, מיישב הלחם משנה שהמציאות שהתולעים נמצאות במעיי הדג, ודיבר הרמב"ם בהווה. ובספר הליקוטים שבספר הרמב"ם⁵ הביאו שבספר הגהות על הרמב"ם לרבי דוד עראמה ז"ל כתב שמדויק לשון הרמב"ם נראה טעם אחר ולא כטעמו של הרב המגיד, והוא שלדעת רבנו הרמב"ם כל התולעים שבבשר הדג שהגיעו לבשרו בעודו בחיים אסורות. היינו משום שבזמן שהדג בחיים הרי הוא נחשב כמחובר, וכל תולעת ששרצה במחובר אסורה. ומדייק דבריו שם מסוף דברי הרמב"ם לעניין דג מליח שהתולעת שבו מותרת, וכתב הרמב"ם שהטעם להתיר הוא שהם כפירות שהתליעו לאחר שנעקרו מן הארץ.⁶

כדעת רבנו הרמב"ם כ"כ בספר התרומה⁷. ובתו"ח⁸ כתב שכן דעת השערי דורא. אומנם הבי"ח⁹ כתב שרק בחתיכות דג דעתם להחמיר, כיוון שיש ספק שמא באו מחוץ לחתיכה, אולם בין העור לבשר דעתם להתיר.¹⁰ אומנם בשו"ת בית אפרים,¹¹ פליג עלייהו וס"ל שלדעת שערי דורא התולעים שבדגים אסירי בכל עניין גם כשהגיעו לדג בעודו בחיים.

2. חולין דף סז ע"ב.

3. שם.

4. שם.

5. מהדורת פרנקל.

6. ובספר ערוך השולחן יו"ד סי' פד ס' צב, כתב בדעת הרמב"ם, וז"ל: "ודע שהרמב"ם יש לו שיטה אחרת בתולעים... דאפילו הנמצאים בבשרו של דג מחיים, תלין שנכנסו מחוץ. ותולעים שבדגים אינם מותרים רק הנולדים לאחר מליחתן".

7. וכן למד בדעתו הרשב"א עמ"ס חולין שם. ובשלט"ג על הר"ן סופ"ג דחולין.

8. כלל מ"ז.

9. יו"ד סי' פ"ד סוד"ה כל תולעים.

10. וכ"כ היש"ש, עמ"ס חולין פ"ג סי' ק"ד, שבחתיכת דג יש להחמיר ולאסור, כיוון שחיישין שהתולעים שבאו מעלמא לבני המעיים נפלו לחתיכה בשעת קריעת הדג.

11. יו"ד סי' כ"ה.

2. דעת הרשב"א וסיעתו להתיר תולעים שבבשר הדגים:

הרשב"א בחידושו עמ"ס חולין שם הביא את דעת ספר התרומה, שקוקאני הן התולעים הנמצאות בדגים בעודם בחיים בין בדגים בין בבהמה והן אסורות, ולא שנא אם נמצאו בראש או במעיים או בגוף החתיכה. והרשב"א שם פליג עליה, להתיר כל תולעים שבבשר הדגים, עי"ש. וכן דעת הרי"ף, הרא"ש וכ"פ רבנו בעל הטור. וכן ציין לדעתם הרמ"א בתו"ח דיני תולעים¹² שהביא את דברי הטור שהתולעים שבמעיי הדג אסורות דמעלמא אתו, ובין עור לבשר או בתוך הבשר מותר. וציין שכן פסקו הרא"ש והרי"ף, וסיים שם שכן הסכמת הפוסקים דלא כמשמעות השערים דאף בדגים אסור בכל עניין.¹³

3. דעת השולחן ערוך הלכה למעשה להתיר התולעים שבבשר הדג:

להלכה למעשה פסקו רבנו הטור¹⁴ ומרן השולחן ערוך והרמ"א שם¹⁵ ובספרו תו"ח הנז' לדעת הרשב"א, הרא"ש, הרא"ה, הר"ן ועוד, להתיר תולעים שבבשר הדג כשבאו בעודם בחיים, ולא חששו בזה לדעת הרמב"ם כיוון שהוא נגד דעת רוב הפוסקים.¹⁶

4. בטעם ההיתר של תולעים בבשר הדג:

הנה כאמור לעיל מקור דין תולעים שבבשר הדג הוא מהגמרא.¹⁷ וכבר ציינתי שנחלקו רש"י ור"ת מה זה קוקיאני: דעת רש"י שאלה התולעים שבכבד ובריאה של הבהמה, ודעת ר"ת שאלו התולעים שבדגים. ומ"מ גם לדעת התוס' שקוקיאני הן אותן שבדגים ואסור, מ"מ היינו כפי שהגמרא מבארת שם את הטעם, שכאשר הדג ישן עייל ליה באוסייה (כלומר נכנס דרך החוטם. ויש הגורסים נכנס באוזנו. ושניהם אמת). עכ"פ כיוון שיש חשש שהן נכנסו מבחוץ, אזי הן אסורות. ותולעים אלו אפשר למוצאן במעי הדג, כיוון שמהאוזן או מהחוטם הן מגיעות לראש או למעיים או לחלל המעיים, ולכן אסורות. ואולם אלו הנמצאות בבשר, כיוון שלא אפשר שבאו מבחוץ, זה מותר.¹⁸

ודברים אלו כתבו כל גדולי המפרשים בביאור הגמ' בחולין שם. ראה בחידושי הרא"ה שם שכתב את טעם ההיתר של תולעים שבבשר הדג, וז"ל:

12. כלל מז-מח.

13. כוונתו לספר שערי דורא סי' נב.

14. יו"ד סו"ס פ"ד.

15. יו"ד סי' פ"ד סעי' ט"ז.

16. ראה עוד במנח"י על התו"ח, ס"ק ג' מה שהביא בשם המגדל עוז ומה שכתב עליו שם.

17. חולין דף ס"ז ע"ב ס"ק ג.

18. ומ"מ מרן הבית יוסף בסו"ס פ"ד בסוד"ה כל תולעים כתב שגם לדעת רש"י אסורות תולעים שבמעיי הדגים, דהא איכא למימר בהו נמי דמעלמא אייתו ועיילו ליה באוסייה, עי"ש.

"תולעים הנמצאים בבשר הדגים שהיו ודאי מבשרו שלא היה אפשר שבאו מן החוץ, שריין".

הרי שהוא גרס שטעם ההיתר הוא שאותם שבבשר הדג מותרות כיוון שלא אפשר שבאו מהחוץ. וכ"כ הר"ן על הסוגיה שם, וז"ל:

"...שלא היה אפשר שבאו מן החוץ אלא נוצרים מבשרו, שריין".

הרי שגם הוא הדגיש שההיתר הוא דווקא היכא שלא היה אפשר שבאו מן החוץ.¹⁹ הנה אם כן מתברר מדעת כל הראשונים המתירים את התולעים שבבשר הדגים שהוא רק משום שלא ייתכן שהן תבואנה מאוזנו או מחוטמו של הדג לבשר הדג, ולכן הן מותרות, כיוון שוודאי מיניהו קגבלי ומותרות.

וראה עוד בדברי הב"ח,²⁰ שהביא את ספר שערי דורא שכתב לדעת רבנו תם שתולעים הנמצאות בחתיכות דגים נמי אסורות. ומבאר הב"ח שכל ההיתר שהתיר רבנו תם הוא דווקא בדג שלם בין עור לבשר, דוודאי הוא דלא אתיין מעלמא. אבל אם נמצא כך מונח בחתיכת דג, אע"ג דלא נמצאו במעיים, יש לחוש שמא נכנסו באוזנו ואח"כ נכנסו בבשר הדג מבפנים, ולכן נמצאו בחתיכה ואסורות מספק. ובהמשך הביא דעת ספר התרומה והשע"ד ואת דברי התו"ח עליהם, וסיים "אבל לפעד"נ דלא אסר ספר התרומה אלא בנמצא בחתיכת דג דאיכא ספק דילמא מעלמא אתו באוזנו אבל בנמצאים בין עור לבשר מותרין...".

הרי שפתיו ז"ל ברור מללו, שהיכא שיש ספק שמא באו מבחוץ אסורין כדין כל ספק דאורייתא, ורק היכא שוודאי לא באו מבחוץ, וכגון בדג שלם ובין עור לבשר, מותרות. וא"כ לפי דבריהם ז"ל במקום שיש אותן תולעים גם במעיים, ויש את כל הסימנים שהן באות מבחוץ, והן נמצאות גם בחתיכות הבשר, אפילו לא יהיה אלא ספק, הרי ספק דאורייתא לחומרא ויש לאוסרן כדין תולעים של שרץ המים שאסורות. וק"ו בנידו"ד שוודאי אנו יודעים שהן באו מבחוץ, והן אף נמצאות במעיים, ולעיתים גם ניכרים סימני החדירה שלהן לתוך הבשר, מי יתיר בזה?!

19. וכך ביאר המהר"ם שיף על הסוגיה בד"ה דכוורי שריין ז"ל: "לר"ת דוקיאני אסירי איירי בדגים איירי הכא בנמצאו בין העור לבשר דאין לומר עיילי באוסיה". וכך ביאר מרן בבית יוסף (שם) שמדייק שדעת רבנו תם שדווקא קוקיאני אסורים, שהם במעיים או כיו"ב, כיוון דאיכא למימר בהו דאתו מעלמא, אבל הנמצאים בבשר הדג שרו דמיניה קגבלי.

20. בסי' פ"ד שם.

וכך מדויק גם מדברי הט"ז על השו"ע:²¹

"הגדלים בבשר... אבל דגים אין צריך שחיטה, ע"כ התולעים שגדלים בהם ג"כ מותרים, אם לא שבאו מעלמא להם..."

משמע שאם באו מעלמא להם, אסורות, אף שהן בתוך הבשר. וכן כתב להלכה בספר ערוך השולחן,²² וז"ל: "והתולעים הנמצאים בדגים אם נמצאו במעיים אסורים משום דמעלמא אתו. אבל אותן שנמצאו בין עור לבשר או בתוך הבשר ממש מותרין דמיניה קא גדלי". עכ"ד. הנה א"כ גם ערוה"ש ביאר שכל ההיתר הוא משום דמיניה קא גדלי, וא"כ נראה ברור שלכו"ע היכא שבאו מעלמא אסורות, אף אם הן בתוך הבשר, ולא מצינו אף אחד שחולק בזה.

5. י"א שרק בתולעת מסיימת התירו כשהיא בבשר הדג:

בספר כנסת הגדולה²³ כתב מתחילה לבאר את הסוגיה, שאפשר שהתירו דווקא בדרני, שהיא תולעת, והיה ברור לחז"ל שתולעת זו היא הנוצרת בתוך בשר הדג, ולא בשאר סוגי תולעים, עי"ש. ובאמת שהדברים כמפורשים ברבנו המאירי על הסוגיה בחולין²⁴, שכתב:

"ומורנא הוא תולעת הנמצא בתוך הבשר הן בבהמה הן בדגים, וזדאי לא מחוץ באו אלא שם נתהוו והוא ענין מינהו גבלי".

מזה נראה בבירור שההלכה היא על סוג תולעת זה. לכן בסוף דבריו שם תמה על הרמב"ם שלא התיר אלא תולעת שבדג מליח, שהרי יש את המורנא שהוא מותר, עי"ש. ובדרך זו ביאר גם הגאון בעל שו"ת שבט הלוי את הסוגיה בחולין,²⁵ וגם הוא דייק את הדברים ברבנו המאירי, עי"ש.

6. המחלוקת בין הראשונים אינה מחלוקת במציאות:

הנה מה שכתבנו לעיל בשם הרב ערוה"ש שלדעת הרמב"ם כל התולעים באות מבחוץ, ולכן אסרן. יש להבין: כיצד תיתכן מחלוקת במציאות? בשלמא אם נאמר שזה כדין שרץ הארץ, וכפי שביאר הרד"ע והב"ד לעיל, שפיר דמי, אולם מחלוקת במציאות צ"ע. אלא שבשו"ת שבט הלוי הנז', כתב שצ"ל שמחלוקת הראשונים היא בסתמא, כלומר האם סתם תולעת הנמצאת בבשר הדג דינה כמורנא או לא, ובזה מיישב דעת הרמב"ם, עי"ש.

21. סעי' ט"ז ס"ק כ"ב.

22. יו"ד סי' פד סעי' פט.

23. בהגב"י סי' פד אות קא.

24. שם בד"ה ולענין.

25. ח"ד יו"ד סי' פג בד"ה והשתא.

ועו"כ שם שלכו"ע משכחת לה גם ההיפך, כלומר משכחת גם שיש תולעים שאינם כמורנא, ומעלמא קאתו, רק שבסתם השו"ע הקל בתולעים שבבשר שדין כמורנא. אולם אם מתברר על תולעים מסוימות שהן באות מבחוץ, ודאי שהן אסורות. ואין זה סותר כלל לדברי חז"ל הקדושים, עיי"ש.²⁶

ג. סקירה מעשית בעניין תולעי האניסאקיס:

הנה כעת כשהובררו לנו דיים דין וטעם ההיתר של תולעים הנמצאות בתוך בשר הדג, נראה ברור לעני"ד שהתולעים מסוג 'אניסאקיס' הקיימות כיום בבשר הדג במינים הידועים אסורות באיסור דאורייתא של שרץ המים, וכפי שאבאר.

הנה בבשר הדגים אנו מכירים כמה סוגי תולעים וכגון אספורוזאים הנמצאים בבשר דג הבקלה. זהו טפיל כעין גרגר אורז הנמצא בדג 'אלסקה פולוק'. טפיל נוסף כעין זה נמצא בבשר דג הטונה, ועוד תולעים כעין אלו. וכיוון שאלו נמצאים רק בבשר הדג, וכיום אנו אף יודעים שכל גידולם של שרצים אלו הם ממש בבשר הדג, לאחר שהטפיל החיצוני מטיל לתוך בשר הדג, ושם הם גדלים וחיים, ובפועל הם אינם נמצאים במעי הדג, הרי שדנים אותם להיתר כסתם תולעים שבבשר הדג, שמותרות באכילה, וכמו שפסק מרן בשולחן ערוך.

אולם הנידו"ד הוא על תולעת האניסאקיס (צבעה בהיר ונוטה לשקוף, אלא שלפעמים היא נראית שחורה או בצבעים אחרים עקב המזון שהיא אכלה או משום שהיא נמצאת בסביבה מלוכלכת. אולם אם לוקח את התולעת בין אצבעותיו ודוחק בה, כל הצבע יורד והיא חוזרת לצבעה המקורי). אנו מכירים אותה בוודאות גמורה גם כשהיא בלב הים, ואנו מוצאים אותה בדגים רבים במעי הדג כגון בבקלה, סלמון, סול, קוד, קינג קליפ ועוד עשרות דגי ים. כמו"כ אנו יודעים בבירור שמחזור חייה מתחיל מחיות הים שחיות בקרבת הדגים. מזונו של הדג הוא דגיגים וסרטנים קטנים, ובתוכי מעיהם של דגיגים אלו קיימות התולעים. במעי הדג הסרטנים והדגיגים מתעכלים לחלוטין, ולא נותר מהם כי אם התולעים שממשיכות לחיות במעי הדג. הדגים משמשים כמאכל לחיות הים – כלב ים ועוד. לאחר התעכלות הדג במעי חיית הים, התולעת מגיעה לשיא הבשלות שלה, ושם היא מטילה ביצים במעי חיית הים, ואלו יוצאות אל המים יחד עם שאר היציאות שלו. הביצים הללו זעירות ביותר, ואין עין אדם מסוגלת לזהות אותן יורדות לקרקעית הים. כעבור כמה שבועות (תלוי בטמפרטורת המים) מתפתחות הביצים לשלב הזחל השני, שהוא השלב שהזחלים נבלעים ע"י הדגיגים, וחוזר חלילה כמבואר לעיל. ואכן בבדיקות

26. וביתר שאת והכרעה ע"י במש"כ בחלק ז' יו"ד סי' כקג, ששם כתב שכבר נתברר שמעלמא קאתו.

שנעשו בקרב דגים הידועים כנגועים במקומות שאין בהם חיות ים, לא נמצאו תולעים אלו כלל. מביקות שנעשו במשרד הבריאות בארה"ב (כפי המתואר בספרי המקצוע), נעשה ניסיון ע"י אותן רשויות לגדל את דגי הקוד במקום שאין בו גידול סרטנים, ולא נמצאו כלל תולעים בדגים אלו. שוב החזירו את הדגים למקום שיש בו סרטנים וחזרו ומצאו בהם את התולעים. גם בדיקות שעשינו לאותם דגים בעייתיים בימים אשר במדינות השונות, בבירור נראה שבאזורים שאין מצויות חיות ים, הדגים נקיים. ניתן אף לראות זאת בבירור בדגי סלמון, שהגם שמצויות בהם תולעים אלו לרוב (כ-20 תולעים בכל צד של הדג), מכל מקום דגים שגדלים בכלובים שבתוך אותו ים (כגון בנורבגיה) נקיים לחלוטין, ללא תולעי אניסאקיס כלל.

מכל המתואר לעיל מתברר כי תולעים אלו הגדלות בים החופשי נכנסות לדג דרך פיו, חלקן חיות במעיין וחלקן יוצאות לחלל בטן הדג. וכבר הוצאנו עשרות פעמים מאות תולעים חיות מבית הרעי, וזה ממש כדברי הגמ' בחולין שם: "ולישתכחו בבית הרעי", כלומר אם הן באות מבחוץ – הן אמורות להיות בבית הרעי, ואז היה פשוט לגמרא שתהיינה אסורות גם אם נמצאו בכשר. לכן פשוט שכאן, שממש רואים אותן יוצאות מבית הרעי, ומוכרח שמקורן מבחוץ, יש לאוסרן בכל מקום שהן נמצאות. וראה בשש משזר בקונטרס שם (סי' טז) מה שכתבתי בהבנת דברי הגמ' הללו, ומה שיש רצו לבאר אחרת, ומה שהסברנו שם, יעו"ש. וא"כ כיוון שאנו עוסקים בתולעים שוודאי באו מבחוץ, ואף בהיותן בתוך הדג הן חיות כל הזמן בחלל המעיין של הדגים, לכו"ע תולעים שבמעיים אסורות מדין תורה כדין שרץ המים. א"כ מה בכך שהן נכנסו אח"כ לבשר הדג, ומה הצדדים ההלכתיים שיש להתירן? ובאמת שאין כלל נפ"מ אימתי הן נכנסות לבשר ובכל גוונא זה לא מעלה ולא מוריד, כיוון שזה ברור שהתולעים באו מבחוץ, ואם כן בטל כל ההיתר של "מיניהו קא קגבלי"?

ולאותם שרצו להתיר משום הסברה שהתולעים נבלעות ע"י הדגים בהיותן ביצים שאינן נראות לעין, הנה כאמור המציאות אינה כך, כיוון שאין הביצים יכולות להתפתח אלא בטמפ' המים ורק על קרקעית הים, ורק את שלב הזחל ששט במים יכולים הדגים והסרטנים לבלוע, והם כבר נראים לעין רגילה, וכל מי שעוסק בתחום מאשר עובדה זו. זאת ועוד, הרי גם לדעתם מ"מ כיוון שבוודאות יש ביצים שכן מתפתחות במים, שהרי לא כולן נבלעות ע"י הדגים, וזחלים בשלב זה גם נבלעים ע"י הדגים, אם כן לא יהיה זה אלא ספק, וספק דאורייתא לחומרא. ולעיל ציטטתי את דברי הב"ח שגם אם יש ספק שבאו מבחוץ אסורות מדאורייתא, ורק היכא שוודאי לא שייך שבאו מבחוץ יש להתיר. וודאי שאין זה המציאות בנידו"ד, ובפרט שהמציאות האמיתית היא זאת המתוארת לעיל, ואת חלקה הגדול ראיתי בעיניי בכמה מדינות שונות בעולם. וכדברים הללו ממש הסכימו

כל המומחים העוסקים בתחומים אלו, וחקרתי זאת בכמה מדינות שונות: בסקנדינביה, באירופה, בארה"ב, בדרום אמריקה ועוד, וכולם דיברו בשפה אחת. כאמור, גם אם כל דבריהם אינם נכונים, עדיין לאחר שרואים את אותן תולעים ממש במעיים, אין מי שיחלוק שהן אסורות. והן אותן תולעים ממש שנמצאות בתוך בשר הדג, וא"כ כיצד יתירו אותה תולעת ממש בבשר הדג ויאסרו אותה במעיים? זאת ועוד, כפי שכתבתי בפתיחת המאמר, עינינו רואות שיש זגים שהגם שיש במעיהם הרבה תולעים, בכל אופן הבשר נקי, ויש שגם בשרם מלא, וכל ההבדל ביניהם תלוי בשאלה אם התולעים חדרו לשם לאחר מיתה או לא, וזה לפי צורך המזון שלהם. והכול נראה בעיניים, ואינני יודע למה מחפשים בכוח להתיר חששות של איסור תורה.

ויש הטוענים שכיוון שהשולחן ערוך לא חילק, על כן מוכח שהכול מותר. זאת ועוד, שלדעתם ההוכחה שהתולעים באות מבחוץ לתוך בשר הדג, זה דברי המומחים בלבד, ואין לשמוע אל המומחים כשהם סותרים את דברי חז"ל. ולענ"ד כל דבריהם אינם נכונים מכמה סיבות: א. כיוון שזה לא רק דעת המומחים, אלא הכול נראה בעיניים ממש וכמתואר לעיל. ב. השו"ע לא חילק כי הוא דיבר בסתמא על רוב הטפילים שבבשר הדגים ולא על כולם. ואכן, גם בימינו, רוב הטפילים שבבשר הדגים ככולם – מותרים ג. בזמנו, כמו עד השנים האחרונות ממש, כל הדגים היו נמכרים עם בני המעיים, כך שהתולעים לא היו חוזרות לבשר הדג. ד. אינני רואה כלל היכן המומחים חולקים על דברי חז"ל, הרי המומחים מדברים על מחזור חיים של התולעת, וכי חז"ל אמרו לגבי זה משהו אחר? ועל טענתם שאין שומעים למומחים וכו', לדעתי התשובה הנכונה היא שיראו בדברי הרב חזון איש זצ"ל²⁷ שכתב בתחילה לדון להתיר את הארגולוס כיוון שזה מים עומדים בבכרות, ושוב כתב בהאי לישנא: "שוב ראיתי שכתבו בשם חכמי המדע וכו' ולכן דינם כשרץ המים ואסור". כלומר מרן החזו"א כתב להיתר ושוב הכריע שזה איסור תורה על סמך דברי המדענים.

ד. דעת פוסקי דורנו הלכה למעשה:

בתשובה אחרת שכתבתי בנידון זה הבאתי דיון גדול של הגאון רבי ישראל דוב הלברשטאם זצ"ל בקובץ מיוחד 'ואנכי תולעת' שדן בזה עם יבדלח"א הגאון רבי פסח אליהו פאלק שליט"א מאנגליה. הוא הוכיח באריכות לאסור את התולעים שבפנים בשר הדג, כיוון שלדעת המומחים הן בוודאי באות מבחוץ, והוא מתאר שם בהרחבה את הפגישות שהוא ערך עם מומחים בתחום, ואלו טענו כי ברור שאלו אותם חרקים אשר נמצאים גם בחלל המעיים, ואין לחשוש ולומר על דברי חז"ל שהם לא נכונים או שנשתנו

27. יו"ד סי' יז.

הטבעים, ועוד שאפשר שחז"ל כלל לא דיברו במקרה כזה, ודבריהם נסובים על מקרה שבו איננו יודעים בבירור שמעלמא אתו. אולם בנידו"ד, שדעת המומחים שהן תולעים שבאו מבחוץ, סומכים על דבריהם, ויש לאסור אותן תולעים מדין תורה. ובתו"ד דחה בשתי ידיים דבריו של הגר"א פאלק בספרו מדריך על תולעים בשפה האנגלית, שכתב להתיר את התולעת הנמצאת בתוך בשר דג הקוד כיוון שהדגיגים הקטנים בולעים ביצים שגודלן מיקרוסקופי, ואילו הדג הגדול, כשבולע את הדגיגים הקטנים, בבטנו יש התפתחות של הביצים לתולעת, כך שלמעשה השרץ שרץ בתוך הדג ולא בתוך המים ואינו נקרא שרץ המים. זאת כיוון שבשלב שהיה במים, והוא שלב הביצים, השרץ אינו נראה לעין ואין לו דין שרץ. אומנם הגרי"ד הלברשטאם בקונטרסו דוחה את כל דבריו, וכותב שדיבר עם שני פרופסורים שבקיאים בעניין, ואמרו לו שאכן הביצה מיד כשיוצאת היא מיקרוסקופית, אולם לאחר מכן היא מתחילה לגדול במים וניתן לראותה בעין, והביצים גדלות עוד לפני שהן נכנסות לתוך הסרטנים. ועוד, אף אם הן נכנסו לסרטנים בגודל זעיר, הרי הן מתפתחות בפנים, וכאשר הן נבלעות בדגים, הוי כפירש מתמרה לתמרה, שהגמ' נשאת בצ"ע, והרי קי"ל שספק דאורייתא לחומרא. ועוד שאף אם נאמר שמינייהו קגבלי, מכל מקום יוצא אם כן שהתולעים קיבלו את הדין של הדג, אז אם הן נוצרו בסרטן דינן כדג טמא. ועוד בכלל כתב לפקפק על כל היסוד הנז' שלא נראה בעין, כיוון שכל מה שהתירו הוא אם הן לא נראות לעין, אזי א"א לאוסרן, שלא ניתנה תורה למלאכי השרת. אומנם אם התולעים גדלו בדג, ולפני"כ שרצו במים, הרי יש לנו כאן שרץ ששרץ במים, ואומנם בתחילת גידולו הוא קטן, אך כיוון שהמשיכו וגדלו, הרי הן אסורות כדין שרצים גמורים, שהרי הן באו מבחוץ. לכן לדעתו שרצים אלו אסורים מדין תורה.²⁸ וכן דחה שם את דברי הרה"ג משה ויא שליט"א שכתב לו בתשובה את דברי גדולי הדור על שאלתו, שכיוון שחכמי המחקר שוללים לחלוטין את דברי חז"ל, אין לסמוך עליהם. וכתב ע"ז שלא שאלו את השאלה בצורה נכונה. ובסוף הקונטרס הביא את תשובתו השנייה של הרב פאלק שחזק את דעתו להתיר, ושוב דחה הרב המחבר את דבריו, ובפרט שרואים בבירור שהתולעים נמצאות רק במקום שישנם כלבי ים ודולפינים, וברור שמעלמא קאתו ולא מעצמם נוצרים, ולכן לדעתו שרצים אלו אסורים מדין תורה. והביא שם בסוף החוברת בהוספות שכ"כ הגרחי"ד וויס בספרו.²⁹ ועוד הביא מכתבי תשובה שהסכימו לדברי הלכה הגר"ש וואזנר זצ"ל, והגר"מ שטרנבוך שליט"א והגר"נ געשטעטנער זצ"ל.

28. ובסוף קונטרס זה, הביא קונטרס נוסף בשם 'עין לא ראתה', ועיקר דבריו שגם דבר שאינו נראה אלא במיקרוסקופ הוא אסור, ורק במקום שיש חרקים שלעולם לא יגדלו ותמיד יישארו זעירים יש להתיר, אולם דבר שבהמשך מתפתח יש לאסור, וראה לקמן בסוף התשובה שהבאתי שכך ס"ל גם למו"ר הגדול הגריש"א זצ"ל.

29. ויען דוד בסי' קיד.

דעת פוסקי דורנו בדין תולעי אניסאקיס בדגים

סיכום דעות הפוסקים בדור האחרון בנידון זה בלוויית מראי המקומות לזה, כדלהלן:

דעות המתירים:³⁰

הגאון רבי משה יהודה לייב לנדא זצ"ל, אב"ד בני ברק, בקונטרס 'פעמי יעקב' גל' חודש אלול תש"ע ע' צט.

הגאון רבי ישראל הלוי בעלסקי זצ"ל, רב פוסק מערך כשרות OU ארה"ב, במכתב שפרסם ב"ח סיון תש"ע.

הגאון רבי משה ראטה שליט"א, זומ"ץ קארלסבורג, בתשובה משנת תשס"ט, הובא בשו"ת 'שש משזר' ח"א בקונטרס הנז' סי' י'.

הגאון רבי פסח אליהו פאלק שליט"א, מרבני מנצ'סטר מח"ס שו"ת מחזה אליהו, בכמה תשובות בד"ז.

הגאון רבי משה חיים אפרים פאדווא שליט"א, אב"ד התאחדות החרדים בלונדון, במכתב מיום י"ד סיוון תש"ע.

הרה"ג ר' משה ויא שליט"א, בספרו בדיקת המזון ובמכתב שכתב לי בחודש אייר תשס"ה ונדפס בקונטרס שבשו"ת 'שש משזר' סי' ב', ונשאר בדעתו כך גם אחר שנים, כאשר רוב

30. והנה לאחר שהתפרסמה תשובתי הראשונה, שלח אלי ידידי הרה"ג משה ויא שליט"א מכתב ובו תמה מדוע לא ציינתי גם את הרבנים המתירים וכפי שהביאם בספרו 'בדיקת המזון כהלכה' ח"א עמ' 110. ובכן, הגם שציין שם לדעתם של מרנן הגרשז"א והגר"ב צ"א אבא שאול זצ"ל ויבדלח"א הגר"נ קרליץ והגר"ח גריינמן (ראה בדברינו לעיל שבנידו"ד הורה הגר"ח גריינמן זצ"ל לאיסור. ש.ז.ר.), מ"מ כתב שם שטעמם הוא שבמים גודלם היה מיקרוסקופי, עי"ש. וא"כ כפי שכתבתי לעיל היום רואים בבירור תולעים אלו כשהן נמצאות במים וגם בגודל הנראה לעין, וא"כ טעם ההיתר נתבטל. ועוד ציין שם לדעתו הגדולה של מו"ר הגר"ש אלישיב זצ"ל שלא קיבל טעם ההיתר שזה מיקרוסקופי, וכיוון שכעת היא נראית לעין אף שבמים היא הייתה בלתי נראית לעין, נחשב כפירשה ואסורה. ומ"מ למעשה פסק להתיר (ולא ביאר מדוע). אלא שבהמשך כתב שהגר"ש אלישיב זצ"ל אסר התולעים שבתוך בשר ה"וויט פיש", כיוון שבניסיונות שנערכו רואים בבירור שהתולעים באות מבחוץ, ולכן פסק להחמיר. אלא שהדגיש שכונתו רק למקרים כגון אלו שיש עדות ברורה שהן באות מבחוץ. עכת"ד. ואם כן כך גם בנידו"ד, שכאמור יש עדויות ברורות שתולעת אניסאקיס באה מבחוץ, ובפרט שבנידו"ד אין צריך לכך מומחים כיוון שעיינו רואות אותן בים ובמעי הדגים ובתוך המעיים יחד עם האוכל שהוא בוודאי בא מבחוץ. אם כן יש לצרף גם את דעתו הגדולה של מו"ר הגר"ש אלישיב זצ"ל לאוסרים – ובזמן ההגהה למאמר זה, אנו כבר יודעים מפי קודשו ומפי כתביו שאסר זאת הלכה למעשה.

הפוסקים גדולי ישראל פרסמו לאיסור.

הרה"ג ר' יוסף מרדכי זילבר שליט"א, מראשי בד"צ בעלזא, בשני מכתבים שכתב לי ונתפרסמו עם מו"מ בדבריו בקונטרס שב'שש משזר' סי' ד.

ולעומתם דעות האוסרים:

הגרי"ד הלברשטאם זצ"ל, בקונטרס 'ואנוכי תולעת'.

הגר"נ גשטטנר זצ"ל, בשו"ת להורות נתן ח"ט יו"ד סימנים כג-כה, ובחתימתו על מכתבו של מרן הגרש"ה בעל שבט הלוי זצ"ל מיום ט' אייר תשע"ד, וכתב שם דפשוט שהתולעים אסורות וחלילה להקל.

מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל, במכתב ראשון מפרשת שמיני תשס"ח, הובא בקונטרס הנז' בסי' ה; במכתב שני מי"ב ניסן תשס"ט, הובא בקונטרס בסי' כה מכתב ב; במכתב שלישי מט' אייר תש"ע, הצטרף לחו"ד של בעל שבט הלוי, הובא בקונטרס שם מכתב ד; במכתב רביעי מי"ח אייר תשע"א, חתם על מכתב רבני ארה"ב לאיסור והוסיף בכתיו"ק שכנים דברי האוסרים; ובמכתב חמישי שנכתב על נייר המכתבים שלו מיום כ"ד סיוון תשע"א, ושוב כתב בהריפות יתר על חומרת האיסור וביקש מהרבנים ומוועדי הכשרות שלא להטות את הרבנים בדרך עקלקלות להתיר.

מרן הגר"ש הלוי וואזנר זצ"ל, בשו"ת שבט הלוי ח"ד יו"ד סי' פג; בשו"ת שבט הלוי ח"ז יו"ד סי' קכז; במכתב מיום ו' ניסן תשס"ט שנכתב ע"י הגרמ"ש קליון לאחר שישב בקודש פנימה; במכתב בכיו"ק של בעל שבט הלוי מיום ט' אייר תש"ע, וכתב שם שפשוט וברור שזה איסור תורה, והובא בקונטרס שם סי' כא מכתב ד; במכתב מיום ב' כסלו תשע"א; במכתב מיום י"ח אייר תשע"א, ובו חתם על מכתב רבני ארה"ב לאיסור והוסיף בכתיו"ק שכבר גילה דעתו בזה בשו"ת שבה"ל (ח"ד סי' פג).

הגאון רבי ניסים קרליץ שליט"א, במכתב מיום ז' מרחשוון תש"ע. והצטרף וחתם על מכתב בעל שבט הלוי מיום ט' אייר תש"ע.

הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א, בתשובה להגרי"ד הלברשטאם זצ"ל בקונטרס 'ואנוכי תולעת'. וכן אמר לי בעל פה. וגם הצטרף וחתם על מכתב בעל שבט הלוי מיום ט' אייר תש"ע.

הגאון רבי חיים גריינמן זצ"ל, כך אמר לי בעל פה כשזכיתי לשבת עמו פא"פ, ועוד כך נאמר לי להדיא ע"י בני ביתו, והבאתי דבריהם בקונטרס שם בסי' א.

הגאון רבי משה הלברשטאם שליט"א, דומ"ץ בעיר אנטוורפן, בכמה שיחות עימו בעל פה, וכן בשיחה פא"פ בביתי לפני כשנה, וכן בתשובה הלכתית ארוכה ומנומקת, והביא דבריו הג"ר רפאל אייפרס מהולנד בשו"ת שלו 'ושב ורפא' חיו"ד סי' קיג.

הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א, בשיחה עימו בביתו כאשר הראיתי לו את הטפילים, וכן הצטרף וחתם על מכתב בעל שבט הלוי מיום ט אייר תש"ע.

הגאון הרחי"ד וויס שליט"א, בספרו שו"ת ויען דוד סי' קיד.

הגאון רבי משה סופר שליט"א, ראב"ד קהילת פאפא ירושלים, בתשובה שכתב על דברי הגרמי"ל לנדא, והובאה בשלמותה בקונטרס שם בסי' כ.

הגאון רבי שרגא פייוול הכהן זצ"ל מח"ס בדי השולחן, חתם על מכתב הרבנים בארה"ב מיום ח"י אייר תשע"א, על איסור תולעת אניסאקיס.

הגאון רבי דוד פיינשטיין שליט"א, חתם על מכתב הרבנים בארה"ב מיום ח"י אייר תשע"א.

הגאון רבי אהרון משה שכטר שליט"א, חתם על מכתב הרבנים בארה"ב מיום ח"י אייר תשע"א.

הגאון רבי שמואל אויערבך זצ"ל, הצטרף וחתם על מכתב בעל שבט הלוי מיום ט' אייר תש"ע. והוסיף וכתב שאין למתירים לתלות בוקי סריקי באביו, רבן של כל ישראל, מן הגרשז"א זצ"ל.

הגאון הראשל"צ רבי שלמה משה עמאר שליט"א, בתשובתו שנתפרסמה בראש ספרי 'תולעת שני' כרך ב, ובשש משזר בקונטרס הנז' בסי' ג, וכתב שם שחלילה להקל בזה. הצטרף וחתם על מכתב בעל שבט הלוי מיום ט אייר תש"ע.

הגאון רבי רפאל אייפרס שליט"א, דומ"ץ באמסטרדם הולנד, בשו"ת שלו 'ושב ורפא' חיו"ד סי' קיג.

הגאון רבי מרדכי גרוס שליט"א, דומ"ץ חניכי הישיבות, בכמה שיחות ופגישות פא"פ בדיון זה. במכתב, ראה בקונטרס שבשו"ת הנז' סי' כא מכתב ב.

הגאון רבי מרדכי משה קארפ שליט"א, דומ"ץ קרית ספר: ליווה אותנו לכל אורך המחקר ובבתיים של גדולי ישראל. כתב קונטרס והייתם קדושים בדיון זה לאסור תולעים אלו. כתב והשיב תשובות רבות בהלכה, ראה בקונטרס שם: סי' ה. סי' יא. סי' יג. סי' כא מכתב ב.

הגאון רבי משה אליעזר בלום שליט"א, אב"ד סיקסא ארה"ב: ראה מו"מ בספר 'שש משזר' בקונטרס שם בסימנים ז-ט.

הגאון רבי משה שאול קליין שליט"א, זומ"ץ בבי"ד דמרחן בעל שבט הלוי ורב שכונת אור החיים: בכמה שיחות, פגישות והתכתבויות; בתשובה המובאת בקונטרס שבספר 'שש משזר' בסי' יח; במכתבו מיום ד' ניסן תשס"ט – מובא בקונטרס שם בסי' כא מכתב א; מכתב שכתב אל הרה"ג משה ויא, ובו ביקש ממנו לדייק בדבריו ושלא לצטט את הרב ואזנר בשם המתירים, בזמן שהכול הוא להיפך ממש, ובמכתב זה הוא מיום ב' כסלו תשע"א, ועליו חתם מרן בעל שבט הלוי והוסיף בכי"ק: הדברים הנ"ל המה אמיתיים.

את דעת מרן הראשל"צ הרב עובדיה יוסף זצ"ל זכיתי לשמוע בקיצור ולא באריכות, ומעשה שהיה כך היה: הבאתי אל הקודש פנימה את ספרי 'תולעת שני' לקבל הסכמתו וברכתו, ודיברתי עימו על תולעי אניסאקיס, והארכתני לתאר אותן, ועוד הראיתי לו מכתב שכתב לרב ענתבי בארגנטינה להתיר התולעים כעין גרגר אורז הנמצאים בבקלה (שאלו הן בכלל הדין הרגיל של תולעים שבבשר, והן מותרות, ואינן נמצאות אלא בבשר ולא בבני המעינים), והוספתי לו שכן פסק מו"ר הגר"ש עמאר שליט"א, ותשובתו הייתה: "אם בוודאי הם באים מבחוץ, ברור שאסור, ואם כך דעת הרב עמאר כך גם דעתי". ואחר זמן רציתי שמרן יצטרף בכתב לזה, ותיאמתי יחד עם ידידי הגאון רבי משה מרדכי קארפ שליט"א לבוא יחד עם הדגים לפני מרן להראותו את הכול, אלא שכבר לא זכינו לכך, ואף אשר מעלת ידידנו בנו רבי משה שליט"א השתדל לתאם ולקיים זאת, עקב חולשתו של מרן זיע"א לא אסתייעא מילתא, ולבסוף לא זכינו לזה. ולא נותר בידינו אלא דבריו שאמר לי בעל פה בזמן שהסכים על הספר 'תולעת שני'.

ה. סיכום:

לאחר שנתברר שתולעת האניסאקיס חיה בים הפתוח, ונכנסת אל הדג מבחוץ, ומשם נכנסת לבשר הדג, הרי שלא לסוג תולעת זו כיוונו הפוסקים המתירים תולעים שבבשר הדג (ולא מיבעיא לדעת הרמב"ם וסיעתו שאוסרים כל תולעים שבבשר הדג), כיוון שגם המתירים כולם ענו כאחד ואמרו שאם זה בא מעלמא זה אסור. ובנידו"ד, שתולעים אלו חיות גם בים הפתוח וגם במעי הדג, וכולם רואים אותן, אין זה עניין לוויכוח של מומחים. וממ"נ אם כדעת המומחים ודאי שזה אסור, וגם אם לא, מאחר שתולעת מסוימת זו נמצאת גם בים וגם במעי הדג ובחלל בטן הדג, הרי זה יהיה ספק איסור דאורייתא, ואסור. וכמו שכתב רבנו הב"ח לאסור בנמצא בחתיכת בשר היכא שיש ספק שבא מבחוץ. ולא התירו אלא היכא שבוודאות אין התולעים יכולות לבוא מבחוץ. וכל זה בסוג תולעת זו, אך שאר סוגי תולעים וטפילים שמצויים בבשר הדג, ולא נמצאו במעיו, הרי שבסתם ההלכה

להתיר תולעים שבבשר הדג. וכן הורו להלכה ולמעשה מעל עשרים מפוסקי דורנו, והם רוב מניין ובניין, ועל כן פשוט שיש להיזהר באכילת דגים שיש בהם תולעים אלו שאסורות הן מדין שרץ המים.